DOI: 10.31359/2079-6242-2022-46-126
УДК 343.8

В. В. Пивоваров, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID 0000-0003-3754-8099

В. В. Ворожбіт-Горбатюк, доктор педагогічних наук, професор, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID 0000-0002-5138-9226

І. С. Яковець, доктор юридичних наук, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID 0000-0002-1022-3115

ПРОГРАМИ ПІДТРИКИ ДЛЯ ЗАСУДЖЕНИХ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Події, що розгортаються в Україні, виразно актуалізують доцільність розробки різних напрямів підтримки ветеранів війни. Адже із плином часу збільшується кількість військовослужбовців – учасників бойових дій, які скоїли кримінальні правопорушення. За статистичними даними Департаменту з питань виконання кримінальних покарань, кількість осіб, які мають статус ветерана війни та перебувають в умовах ізоляції, станом на 01.07.2021 р. склала 320 осіб, станом на 01.10.2021 р. – 354 особи, станом на 01.01.2022 р. – 374 особи[1]. На 01.07.2023 р. в установах виконання покарань відбувають покарання у виді позбавлення волі 333 особи, які брали участь в АТО/ООС, та 11 осіб – учасників бойових дій. Із них 310 осіб засуджені за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів[2].

Крім бойового досвіду, такі особи демонструють трансформації усіх аспектів життєдіяльності. Потрапляючи до мирного соціуму, ці трансформації часто зумовлюють у таких осіб певний дисонанс ціннісних орієнтирів. Травмуючий досвід ветеранів війни, кількість яких збільшується у реаліях запровадженого в Україні воєнного стану, потребує розроблення додаткових регламентів підтримки, пробаційних програм і програм диференційованого впливу, психолого-педагогічного і соціального супроводу на рівні міждисциплінарних рішень.

Підвищена тривожність, загострені почуття відповідальності і справедливості, зміна ціннісних і життєвих орієнтирів, деформації соціальних зв'язків – ці та інші аспекти приводять до конфлікту ветеранів війни із законом. Маючи уже сформо-

[1] *Програма психологічної підтримки засуджених ветеранів війни* (Київ, 2022) 199

[2] Лист-відповідь Департаменту виконання покарань (В. Кощинець) на запит Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрНУ (вх.№ 10/1–14345-кщ від 07.08.2023). 7 арк. 3

вані особливості соціальної взаємодії, які в умовах критичної загрози життю докорінно різняться із процесами соціальної взаємодії у мирному соціумі, ветерани війни, які скоїли кримінальні правопорушення, опиняються в ситуації повторного зламу поведінкових стереотипів. Соціальна ізоляція таких засуджених може поглибити чи спричинити нові негативні трансформації наявних психічних станів, стати причиною деструктивних змін у поведінці і самоідентифікації таких осіб. Крім того, попри труднощі воєнного стану, в реаліях сьогодення відбуваються стрімкі зміни, пов'язані із ситуаціями багатозадачності, цифровізації усіх сфер життєдіяльності суспільства, що впливає на формування психобіографії кожної особи. Це висуває нові завдання щодо організації реабілітації, різнопланової підтримки в процесах ресоціалізації засуджених ветеранів війни у суворій відповідності до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»[1].

На теперішній час діє програма диференційованого виховного впливу на засуджених «Підготовка до звільнення ветеранів війни, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції / операції Об'єднаних сил»[2]. Реалізація цієї програми здійснюється відповідно до частин 4, 5 статті 123, статей 156, 157 Кримінально-виконавчого кодексу України[3], статті 6 Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»[4], спільного наказу Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» від 03 квітня 2018 р. №974/5/467/609/280[5], зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 05 квітня 2018 р. №408/31860. Також під егідою Міністерства юстиції України, Міністерства у справах ветеранів розроблено програму і методичний посібник до неї «Програма психологічної підтримки засуджених ветеранів війни»[6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заявлена проблема наразі перебуває у полі зору науковців, представників різних галузей знань. Методологія цього дослідження корелюється з аргументованими висновкам, визначеними у наукових працях І. Яковець[7] Л. Гридковець[8], О. Кокун, Н. Агаєва, І. Пішко та ін.[9] Для цього дослідження цінними також є міркування і висновки С. Макаренко[10]. Авторка у статті зосередила увагу на проблемі психологічного супроводу цілих соціальних груп, коли психологічна допомога «полягає у забезпеченні емоційної, смислової й екзистенційної підтримки людини або суспільства в ситуаціях ускладнення, які виникають під час їх особистісного й соціального буття»[11]. У статті наголошено увагу, що існують три концептуальні підходи до організації і здійснення психологічної допомоги у бойових ситуаціях, зокрема американська, ізраїльська і російська системи надання психологічної допомоги. На підставі емпіричних даних

---

[1] Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України поточна редакція від 03.08.2023, підстава – 3022-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551–12#Text (дата звернення:)

[2] Підготовка до звільнення ветеранів війни, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції / операції Об'єднаних сил: Положення про програму диференційованого виховного впливу на засуджених. Наказ Міністерства юстиції України від 20 жовтня 2021 року №3742/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1364-21#Text

[3] Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України. чинний, поточна редакція від 05.10.2023, підстава – 3380-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129–15#Text

[4] Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України чинний, поточна редакція від 20.01.2018, підстава – 2249-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160–17#Text

[5] Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України від 03 квітня 2018 року №974/5/467/609/280 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0408-18#Text

[6] *Програма психологічної підтримки засуджених ветеранів війни* (Київ, 2022) 199

[7] Яковець І. С. *Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія*. (Право, 2013) 392

[8] Гридковець Л. *Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи: навчальний посібник.* Том 3. (Київ, 2018) 236

[9] Кокун О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Остапчук В. В. *Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення*: *методичний посібник*. (НДЦ ГП ЗСУ, 2017) 282

[10] Макаренко С. С. 'Соціально-психологічна реабілітація учасників бойових дій'. (2018) 3 (130) Psychological Journal 87 DOI: https://doi.org/10.31108/2018vol13iss3pp86-95

[11] –

презентовано сильні сторони кожної із названих систем. Однак поза увагою лишилася проблема використання національного контенту і конструктивних напрацювань українських психологів у методології, культурної відповідності цільових і змістовно-методичних аспектів практики психологічної допомоги військовослужбовцям і їх найближчому соціальному оточенню. Системним характером абрису проблеми, дотичної до нашої наукової розвідки, відзначається публікація колективу авторів: І. Назаренко, В. Якимець, В. Печиборщ, Г. Слабкий, В. Іванов, А. Поліщук[1]. Хоча автори розглядали проблемні питання психологічної реабілітації військовослужбовців ветеранів – учасників Антитерористичної операції та Операції об'єднаних сил в Україні, для нашої наукової розвідки цінним є конкретизований нормативний базис «комплексу соціально-правових гарантій військовослужбовцям», а також авторське бачення системного підходу щодо надання медико-психологічної допомоги та реабілітації учасників АТО[2]. Проблематика, дотична заявленій в темі статті проблемі, певною мірою висвітлена у статтях О. Турчиної[3] і О. Шкути[4] через призму діяльності спостережних комісій, піклувальних рад, інших форм долучення громадськості до здійснення ресоціалізації, реабілітації засуджених осіб і запобігання вчинення повторних злочинів.

Разом із тим трансформації, що відбуваються в суспільстві, актуалізують потребу ретельного вивчення, аналізу дієвості чинних програм для досягнення безпеки і реалізації прав людини в місцях несвободи, досягнення чітких цілей ресоціалізації і реабілітації, їх систематичного оновлення і розробки інших таких програм саме з урахуванням особливостей характеристик засуджених ветеранів війни для запобігання вчиненню ними повторних злочинів. Крім того, цією публікацією прагнемо привернути увагу наукової спільноти і фахівців-практиків до проблем підвищення рівня психологічної, предметно-методичної і педагогічних компетентності працівників пробаційної системи, які долучаються до розроблення і реалізації таких програм, створення умов для систематичного підвищення кваліфікації із практик відновлення і корекції психічного здоров'я, розробки просоціальних стратегій реалізації особистих потреб ветеранами війни після звільнення, формування і моніторингу психобіографій засуджених ветеранів війни тощо. Також убачаємо за необхідне привернути увагу спільноти, дотичної до заявленої проблеми, у контексті долучення до процесів створення умов безпеки, досягнення ресоціалізації, реабілітації і здійснення соціально-виховної роботи з метою запобігання вчиненню засудженими ветеранами війни повторних злочинів представництв об'єднань і громад на засадах паритетності в реалізації положень збереження і розвитку національної ідентичності, формування правової і громадянської культури[5].

Мета статті: аналіз, визначення викликів і шляхів розв'язання проблемних питань у змісті чинних програм підтримки засуджених ветеранів війни в Україні для вироблення стратегії гуманізації системи виконання покарань, прозорості і відкритості системи пробації. Ця публікація спрямована, в тому числі, на оприлюднення поточних результатів наукових розробок фахівців відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України з фундаментальної теми «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні» (державний реєстраційний номер: 0121U114397) в 2023 році.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Конституції України Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»[6] визначено засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців, конкретизовано єдину систему

[1] Назаренко І., Якимець В., Печиборщ В., Слабкий Г., Іванов В., Поліщук А. 'Проблемні питання психологічної реабілітації ветеранів учасників антитерористичної операції та військовослужбовців операції об'єднаних сил в Україні (аналітичний огляд літератури)' (2019) 1 (54) УКРАЇНА. ЗДОРОВ'Я НАЦІЇ 48–58. URL: https://foundationdv.com/site-static/Uzn_2019_1_10.pdf

[2] _

[3] Турчина О. С. 'Громадський вплив як один з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених'. (дис. канд. юрид наук. Харків, 2018) 219

[4] Шкута О. О. 'Участь громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі' (2023) 1 Південноукраїнський правничий часопис 213–216. DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.37

[5] Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України чинний, поточна редакція від 13.12.2022 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834–20#Text

[6] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України чинний, поточна редакція від 05.10.2023 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011–12#Text

їх соціального та правового захисту, державних соціально-правових гарантій. Нормативно-правовими актами, які спрямовані на забезпечення прав і свобод людини взагалі і засуджених, зокрема, є Європейська конвенція з прав людини та протоколи до неї[1], конвенція ООН та Ради Європи проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання[2], Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими ООН (1955)[3] та Європейські пенітенціарні правила[4] (2006).

Соціально-виховна і психологічна робота із засудженими ветеранами війни здійснюється як в установах виконання покарань, так і в центрах пробації, якщо засуджені відбувають покарання, не пов'язане із позбавленням волі. Для України вкрай цінним має стати досвід розроблення і реалізації програм реабілітації засуджених в умовах несвободи[5]. Традиційно реабілітація охоплює більш ширший спектр послуг, ніж психологічна підтримка і соціально-виховна робота. Реабілітація містить серед компонентів медичну реабілітацію, психологічну допомогу (що розмежовується з поняттям підтримки) консультування і когнітивно-поведінкові програми. Справедливо наголосити на тому, що на рівні міжнародних досліджень і документування визнається апріорність виправлення поведінки і ментальних стереотипів, охорони фізичного і психічного здоров'я, медичної допомоги і лікування від наркотичної залежності, реальної реінтеграції попереднього трудового досвіду, освіти і професійної підготовки, що, у свою чергу, передбачає затребуваність праці засуджених ветеранів війни.

Водночас зазначимо, що і заявлені у темі цієї публікації програми, і чинні пробаційні програми не містять чітких дороговказів щодо організаційних, змістових і процесуальних аспектів здійснення багатофакторної підтримки засуджених ветеранів війни для ресоціалізації, реабілітації, відновлення психічного здоров'я, запобігання вчиненню ними повторних злочинів. Державні гарантії щодо засуджених ветеранів війни, на наш погляд, мають стати критеріальною ознакою утвердження цінностей громадянського суспільства і демократії, оцінки якості відповідних програм реабілітації та ресоціалізації зазнаної групи осіб.

Осмислення глибинних причин і утруднень у роботі з цією категорією засуджених сприятиме їх найповнішій ресоціалізації, реабілітації, відновленню позитивних соціальних зв'язків, соціальній і професійній адаптації після завершення строку відбування покарання. Треба підкреслити, що Мінімальні стандарти ООН поводження із в'язнями та Європейські в'язничні правила для забезпечення дотримання прав засуджених та інших осіб у різних місцях несвободи визначають вимоги щодо забезпечення прав недоторканності і поваги до людської гідності, необхідності створення безпекових умов перебування засуджених в установах виконання покарань чи в інших місцях. У свою чергу, все це передбачено процедурними моментами проходження пробаційних програм, задоволення основних потреб і прав людини, правового і соціального захисту. Це має вирішальне значення в розробленні програм ресоціалізації і психологічної підтримки. Адже такі програми передбачають різні методики діагностики стану психічного здоров'я особи, розробку індивідуальних програм психологічної підтримки, поетапні заходи диференційованого впливу із залученням широкого кола фахівців, у тому числі із застосуванням сучасних цифрових сервісів діагностики.

Тож перший вкрай серйозний виклик – забезпечити установи виконання покарань і центри пробації працівниками високого рівня професіоналізму, які реалізовували б подібні програми в установах виконання покарань і центрах пробації. У цьому напрямі варто скористатися не лише позитивними світовими, а й передусім національними практиками фахової підготовки до проведення реабілітаційної і соціально-виховної роботи, спрямованої саме на подолання чи усунення наслідків негативного впливу на психічне здоров'я, соціальну адаптацію попереднього бойового досвіду засуджених ветеранів війни (наприклад, травматичні події участі в бойових діях (операціях) під час

---

[1] Європейська конвенція з прав людини. Чинний поточна редакція від 01.08.2021 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

[2] Конвенція ООН та Ради Європи проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання. чинний, поточна редакція від 13.11.1998 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text

[3] Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими ООН, поточна редакція від 30.08.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text

[4] Європейські пенітенціарні правила, поточна редакція від 11.01.2006 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text

[5] *Дорожня карта для розробки програм реабілітації в умовах тюрми: Серія довідників з питань кримінального правосуддя* (ООН, 2018) 80

відбування покарання засудженими ветеранами війни провокують фізіологічні прояви, зміни настрою та поведінки, рефлекторні реакції «Бий/атакуй», «Тікай», «Завмри» та ін.). У цьому контексті відзначимо, що на теперішній час фактично не використовується позитивних досвід реабілітаційних практик, що мали місце в козацькому товаристві, християнських релігійних об'єднаннях українців (братства, система послушництва в монастирських виховних практиках, досвід системи перевиховання продуктивною працею і системним режимом праці, організований відпочинок). Ці практики ретельно опрацьовані А. Макаренком (заклади соцвиху, трудових комун та ін.), проявляються у спадщині І. Мечникова (теорія ортобіозу) та В. Вернадського (міждисциплінарне вчення про ноосферу) та інших українських науковців і практиків.

У ході цього дослідження проаналізовано чинну програму диференційованого виховного впливу на засуджених «Підготовка до звільнення ветеранів війни, які брали безпосередню участь в Антитерористичній операції / Операції об'єднаних сил», в якій в загальних положеннях визначено, що ця програма «спрямована на їх психологічну реабілітацію, корекцію соціальної поведінки під час відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та є складовою частиною процесу їх виправлення та ресоціалізації, становлення на життєву позицію, яка відповідає соціальним нормам». У меті програми наголошено лише на одному з напрямів, а саме: «соціальна адаптація засуджених із числа ветеранів війни, які брали безпосередню участь в Антитерористичній операції/ Операції об'єднаних сил (далі – засуджені)».[1] Серед завдань соціальної адаптації у пункті 2 розділу ІІ цієї програми визначено: «надання психологічної допомоги засудженим (у тому числі за допомогою програми психологічної реабілітації для засуджених ветеранів війни) з урахуванням вивчення індивідуальних психологічних потреб засуджених для подолання наслідків психологічних травм»[2]. У цьому аспекті підтримуємо позицію І. Назаренко і колективу авторів щодо необхідності комплексного підходу до соціально-психологічної реабілітації в єдності з медичною реабілітацією, що доповнюють, а не замінюють одна одну. У такому вигляді програма дійсно сприятиме відновленню втрачених чи порушених психічних функцій, працездатності і соціальній адаптації у реаліях сьогодення українського суспільства. Вважаємо за необхідне констатувати потребу у доопрацюванні зазначеної програми в контексті розмежування змістових компонентів між фахівцями медичного профілю, психологами, військовими психологами, працівниками соціального патронажу, представниками громадських організацій і волонтерами під час проведення заходів корекційного, ресоціалізуючого спрямування і, власне, реабілітаційних заходів. Адже будь-який напрям має відмінності в структуруванні роботи, використанні інструментів і методів взаємодії, критеріях оцінки ефективності виконаної роботи та ін. Крім того, необхідно розширити перелік напрямів роботи із засудженим на різних етапах реалізації цієї програми з опорою на компетентнісний підхід, який є основоположним у реаліях усіх суспільно-правових відносин, а не лише стосовно правової допомоги, як то визначено програмою.

Також під час дослідження проаналізовано програму психологічної підтримки засуджених ветеранів війни, яка відповідно до визначення корелюється з поняттям психологічної реабілітації. Тож ця програма певним чином змістовно і методично має узгоджуватися із згаданою вище. Разом із тим програма психологічної підтримки засуджених ветеранів війни не містить відповідних організаційних заходів психологічної реабілітаційної роботи[3]. Зокрема, у змісті програми втрачено необхідний компонент – спирання в психологічній підтримці засуджених ветеранів війни на прояви природних стратегій для виживання (наприклад, таких як: збентеження, фізичне або емоційне збудження, тривога, виснаження, смуток, заціпеніння, дисоціація, притуплення реакції на зовнішні подразники та сплощення афектів тощо). Натомість, багато уваги приділено саморегуляції, мотивації до позитивних змін у житті, зміцненню почуття самоефективності засуджених, формуванню навички управління стресом та позитивній реінтерпретації стресових подій[4]. В умовах тривання воєнного

[1] Підготовка до звільнення ветеранів війни, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції / операції Об'єднаних сил: Програма диференційованого виховного впливу на засуджених, чинний, поточна редакція від 20.10.2021 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1364-21#Text

[2] –

[3] *Програма психологічної підтримки засуджених ветеранів війни.* (Київ, 2022) 199

[4] –

стану в Україні навіть поверхневий аналіз запропонованих методичних прийомів, технік і засобів роботи свідчить про формальний підхід і відсутність зв'язку між розробленою програмою та життєпрактикою засуджених ветеранів війни. Наголосимо, що психологічна підтримка засуджених ветеранів війни повинна не лише спрямовуватися на відновлення психічного здоров'я для подальшої соціальної інтеграції такої особи у суспільне середовище, а й ураховувати особливості вже сформованих психотипів мислення і свідомості, поведінкових стереотипів, реальної психобіографії та особливостей найближчого соціального оточення, до якого повернеться засуджений ветеран війни після відбування покарання. Для подолання цього виклику, на наш погляд, у реаліях сьогодення слід привернути увагу на потенціал технології створення психобіографії особи засудженого ветерана війни. У цьому ми вбачаємо можливість забезпечення національно зумовленої соціально-виховної роботи і психологічної підтримки, доцільних реабілітаційних практик, які традиційно узгоджені з ментальністю представника нації чи етносу.

На підставі проаналізованих програми психологічної підтримки засуджених ветеранів війни і програми «Підготовка до звільнення ветеранів війни» можемо наголосити на такому виклику змісту цих програм. Оскільки реабілітаційна робота, соціально-виховна робота, психологічна підтримка засуджених ветеранів війни має орієнтуватися на подолання негативних наслідків минулого бойового досвіду, левову частку роботи за відповідними напрямами слід направити на вивчення і діагностування індивідуальних потреб. У реаліях чинного законодавства відсутнє чітке визначення напрямів підтримки і реабілітації засуджених ветеранів війни, має місце неузгоджуваність дозволених процедур діагностики з протоколами і приписами щодо організації і здійснення міжвідомчої медико-психологічної реабілітації, ресоціалізації і відновлення працездатності на підставі стандартизованих протоколів із залученням фахівців із медичною і гуманітарною підготовкою. Для подолання цього виклику, на наш погляд, завданням має стати розроблення чітких організаційних регламентів взаємодії ветеранських спільнот, громадських організацій, працівників ДКВС України і центрів пробації для якісного дослідження реального соціального оточення засудженого ветерана війни та його психологічної характеристики, а так само урахування наявних соціальних сценаріїв для вироблення індивідуальної стратегії запобігання вчинення повторних злочинів. У цьому плані доцільним убачаємо вивчення ретроспективи соціальних практик козацького побратимства, програм професійного навчання на виробництві, що мали місце в історії освіти України після Першої світової війни, орієнтації на суспільну користь й економічно обґрунтовані програми залучення ветеранів війни після Другої світової війни до продуктивної праці, життєствердного досвіду персональної реабілітації репресованих ветеранів війни в епоху Радянського Союзу. Реальні приклади позитивної ресоціалізації, реабілітації засуджених ветеранів війни містить ментально зумовлений ресурс стійкості. Ми переконані, що такі змістові блоки є не ефективними, ніж зарубіжні технології, адже все це позитивно відображатиметься на результатах реабілітації засуджених ветеранів війни і сприятиме поверненню їх до повноцінного життя в суспільстві. Саме національно зумовлені техніки і змістові блоки реабілітації, соціально-виховної роботи і психологічної підтримки, на наш погляд, ураховують ментальну специфіку, адже таку допомогу ветерани часто сприймають як ознаку слабкості через страх бути осудженим у колі побратимів через стереотип «сильний допомоги не потребує». Тож у цьому напрямі корисним є досвід християнської філантропії, коли засуджений ветеран війни, замість самоізоляції, обирає шлях самопізнання та осмислення свого призначення завдяки релігійному вченню і людиноцентричним духовним практикам. Цікаві у цьому плані і традиції козацького товариства, наприклад, приписи «не дорікати за колишнє», «спокути провини з побратимом», усамітнення для духовного гарту, освоєння мистецтва танцю чи гри на музичному інструменті для задання життю ритму тощо. Ці та інші приклади традиційних методичних прийомів убачаються нами ефективними для попередження фрустації і функціональної неграмотності засуджених ветеранів війни під час їх долучення до реабілітаційних і ресоціалізуючих заходів.

Висновки. У статті визначено наукові засади розроблення програми диференційованого виховного впливу і програми психологічної підтримки засуджених ветеранів війни. Такими є: забезпечення установ виконання покарань і центрів пробації працівниками високого рівня професіоналізму, які реалізують подібні програми в установах

виконання покарань і центрах пробації; розмежування змістових компонентів між фахівцями медичного профілю, психологами, військовими психологами, працівниками соціального патронажу, представниками громадських організацій і волонтерами у проведенні заходів корекційного, ресоціалізуючого спрямування і, власне, реабілітаційних заходів; розширення переліку напрямів роботи із засудженим на різних етапах реалізації цієї програми з опорою на компетентнісний підхід; урахування у тематиці і змісті реабілітаційних заходів особливостей уже сформованих психотипів мислення і свідомості, поведінкових стереотипів, реальної психобіографії і найближчого соціального оточення, в яке повернеться засуджений ветеран війни після відбування покарання. Системним за характером є такий виклик, як потреба чіткого визначення напрямів підтримки і реабілітації засуджених ветеранів війни, узгодженість дозволених процедур діагностики з протоколами і приписами щодо організації і здійснення міжвідомчої медико-психологічної реабілітації, ресоціалізації і відновлення працездатності на підставі стандартизованих протоколів із залученням фахівців з медичною і гуманітарною підготовкою. Визначені засади, завдання і виклики, вочевидь, потребують міждисциплінарного підходу на основі трендів європейсько-орієнтованого реформування як сучасного вітчизняного кримінально-виконавчого права, так і діяльності щодо системи виконання кримінальних покарань України в цілому.

Перспективними напрямами у розв'язанні зазначеної проблеми є: оновлення і конструктивні зміни положень Концепції Державної цільової програми з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадаптації учасників Антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2022 року[1] (з метою забезпечення організаційно-правових заходів щодо скоординованих дій з боку органів державного управління, виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, недержавних установ та громадських організацій, працівників ДКВС України, центрів пробації для цілеспрямованої медичної, психологічної, соціальної і професійної реабілітації засуджених ветеранів війни), розробка організаційних регламентів національно спрямованої соціально-виховної роботи і психологічної підтримки засуджених ветеранів війни; системний моніторинг результативності таких програм і забезпечення якісного рівня фахової підготовки працівників, які долучені до реалізації таких програм.

Крім того, існує потреба у: правовому забезпеченні медичної, соціально-психологічної, фізичної, професійної реабілітації для соціальної реінтеграції таких осіб у суспільство; конкретизації форм і методів реабілітації на початковому, основному і заключному етапах; систематизації заходів, спрямованих на запобігання повторному вчиненню ветеранами війни кримінальних правопорушень. Також вбачається за доцільне залучити до розробки програм менторської підтримки засуджених ветеранів війни саме тих ветеранів, хто впорався і подолав життєві кризи та успішно ресоціалізувався в суспільстві.

[1] Про схвалення Концепції Державної цільової програми з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадаптації учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2022 року: Розпорядження КМУ від 12 липня 2017 р. №475-р URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475–2017-%D1%80#Text

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti» Dokument 2834-IX, chynnyi, potochna redaktsiia vid 13.12.2022 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834–20#Text (in Ukrainian)
2. Zakon Ukrainy «Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtsiv ta chleniv yikh simei» Dokument 2011-XII, chynnyi, potochna redaktsiia vid 05.10.2023, pidstava – 3379-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011–12#Text (in Ukrainian)

3. Zakon Ukrainy «Pro sotsialnu adaptatsiiu osib, yaki vidbuvaiut chy vidbuly pokarannia u vydi obmezhennia voli abo pozbavlennia voli na pevnyi strok» Dokument 3160-VI, chynnyi, potochna redaktsiia vid 20.01.2018, pidstava – 2249-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160–17#Text (in Ukrainian)
4. Zakon Ukrainy «Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu» Dokument 3551-XII, chynnyi, potochna redaktsiia vid 03.08.2023, pidstava – 3022-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551–12#Text (in Ukrainian)
5. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy. Dokument 1129-IV, chynnyi, potochna redaktsiia vid 05.10.2023, pidstava – 3380-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129–15#Text (in Ukrainian)
6. Nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy, Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy, Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 03 kvitnia 2018 roku № 974/5/467/609/280 «Pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii ustanov vykonannia pokaran, upovnovazhenykh orhaniv z pytan probatsii ta subiektiv sotsialnoho patronazhu pid chas pidhotovky do zvilnennia osib, yaki vidbuvaiut pokarannia u vydi obmezhennia voli abo pozbavlennia voli na pevnyi strok» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0408-18#Text (in Ukrainian)
7. Polozhennia pro prohramu dyferentsiiovanoho vykhovnoho vplyvu na zasudzhenykh «Pidhotovka do zvilnennia veteraniv viiny, yaki braly bezposeredniu uchast v antyterorystychnii operatsii / operatsii Obiednanykh syl». Nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 20 zhovtnia 2021 roku № 3742/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1364-21#Text (in Ukrainian)
8. Pro zatverdzhennia polozhen pro sposterezhni komisii ta pikluvalni rady pry spetsialnykh vykhovnykh ustanovakh Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy; Polozhennia vid 01.04.2004 № 429 URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/429–2004-%D0%BF#n11
9. ro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi tsilovoi prohramy z fizychnoi, medychnoi, psykholohichnoi reabilitatsii i sotsialnoi ta profesiinoi readaptatsii uchasnykiv antyterorystychnoi operatsii ta osib, yaki braly uchast u zdiisnenni zakhodiv iz zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony, vidsichi i strymuvannia zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii v Donetskii ta Luhanskii oblastiakh, zabezpechenni yikh zdiisnennia, na period do 2022 roku. Rozporiadzhennia KMU vid 12 lypnia 2017 r. № 475-r URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475–2017-%D1%80#Text (in Ukrainian)
10. Prohrama dyferentsiiovanoho vykhovnoho vplyvu na zasudzhenykh «Pidhotovka do zvilnennia veteraniv viiny, yaki braly bezposeredniu uchast v antyterorystychnii operatsii / operatsii Obiednanykh syl» Dokument z1364–21, chynnyi, potochna redaktsiia vid 20.10.2021 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1364-21#Text (in Ukrainian)
11. Prohrama psykholohichnoi pidtrymky zasudzhenykh veteraniv viiny. Kyiv, 2022. 199 s. (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Hrydkovets L. (2018). Osnovy reabilitatsiinoi psykholohii: podolannia naslidkiv kryzy. [Basics of rehabilitation psychology: overcoming the consequences of the crisis]. *Navchalnyi posibnyk*. Tom 3. Kyiv. 236 s. (in Ukrainian)
2. Iakovets I. S. (2013). Teoretychni ta prykladni zasady optymizatsii protsesu vykonannia kryminalnykh pokaran [Theoretical and applied principles of optimizing the process of execution of criminal punishments]: monohrafiia. Kharkiv: Pravo. 392 s. (in Ukrainian)

Edited books

3. Kokun O. M., Ahaiev N. A., Pishko I. O., Lozinska N. S., Ostapchuk V. V. (2017). Psykholohichna robota z viiskovosluzhbovtsiamy – uchasnykamy ATO na etapi vidnovlennia [Psychological work with servicemen – participants of the anti-terrorist operation at the stage of recovery]: *Metodychnyi posibnyk*. K.: NDTs HP ZSU, 2017. 282 s. (in Ukrainian)

Non-authored books

4. Dorozhnia karta dlia rozrobky prohram reabilitatsii v umovakh tiurmy. (2018). [Road map for development of rehabilitation programs in prison conditions]. Seriia dovidnykiv z pytan kryminalnoho pravosuddia, OON. Viden. 80 s. (in Russian)
5. Osnovy reabilitatsiinoi psykholohii: podolannia naslidkiv kryzy. (2018). [Basics of rehabilitation psychology: overcoming the consequences of the crisis]. *Navchalnyi posibnyk*. Tom 3. Kyiv, 2018. 236 s. (in Ukrainian)
6. Lyst-vidpovid Departamentu vykonannia pokaran (V. Koshchynets) (2023). [Letter-reply of the Department of Execution of Punishments] na zapyt Naukovo-doslidnoho instytutu vyvchennia problem zlochynnosti imeni akademika V. V. Stashysa NAPrNU (vkh.№ 10/1–14345-kshch vid 07.08.2023). 7 ark. (in Ukrainian)

Journal articles

7. Makarenko S. S. (2018). Sotsialno-psykholohichna reabilitatsiia uchasnykiv boiovykh dii. [Socio-psychological rehabilitation of combatants]. *Psychological Journal*. № 3(130). 86–95. 87 DOI: https://doi.org/10.31108/2018vol13iss3pp86–95 (in Ukrainian)

8. Nazarenko I., Yakymets V., Pechyborshch V., Slabkyi H., Ivanov V., Polishchuk A. (2019). Problemni pytannia psykholohichnoi reabilitatsii veteraniv uchasnykiv antyterorystychnoi operatsii ta viiskovosluzhbovtsiv operatsii obiednanykh syl v Ukraini (analitychnyi ohliad literatury). [Problematic issues of psychological rehabilitation of veterans of the anti-terrorist operation and servicemen of the joint forces operation in Ukraine (analytical review of the literature)]. *UKRAINA. ZDOROVIa NATsII.* №1 (54). 48–58. URL: https://foundationdv.com/site-static/Uzn_2019_1_10.pdf (in Ukrainian)
9. Turchyna O. S. (2018). Hromadskyi vplyv yak odyn z osnovnykh zasobiv vypravlennia i resotsializatsii zasudzhenykh. [Public influence as one of the main means of correction and resocialization of convicts]. (Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu. 12.00.08, Kharkiv). 219 (in Ukrainian)
10. Shkuta O. O. (2023). Uchast hromadskosti u vypravlenni i resotsializatsii zasudzhenykh do pozbavlennia voli. [Participation of the public in the correction and resocialization of those sentenced to imprisonment]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys*. №1. 213–216. DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1. (in Ukrainian)

Пивоваров В., Яковець І., Ворожбіт-Горбатюк В.
Програми підтримки для засуджених ветеранів війни в Україні

У статті автори визначили виклики в розробленні програми диференційованого виховного впливу і програми психологічної підтримки засуджених ветеранів війни. Актуальність заявленої в темі проблеми обґрунтована зростанням числа засуджених ветеранів війни в Україні, потребою розробки пробаційних програм для таких засуджених, наявними суперечностями у змісті чинної програми диференційованого виховного впливу на засуджених «Підготовка до звільнення ветеранів війни, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції / операції Об'єднаних сил». Також автори проаналізували зміст програми психологічної підтримки засуджених ветеранів війни з позицій відповідності загальним положенням та принципам психологічної реабілітації. У статті зазначено, що на теперішній час виразною є потреба побудови національно обумовленої соціально-виховної роботи, психологічної реабілітації таких засуджених, використання кращих світових практик з опорою на глибинні дослідження особистісних якостей і особливостей травмуючого досвіду таких засуджених саме в реаліях провадженого в Україні воєнного стану. Автори звернули увагу на доцільність вивчення досвіду українських і світових науковців щодо створення психобіографії засудженого ветерана війни, використання практик соціально-педагогічної корекції стереотипних моделей поведінки інструментами роботи ментора «рівний рівному», ортобіотичного підходу (І. Мечников). Варто у змісті пробаційних програм виокремити аспекти, що стосуються саме засуджених ветеранів війни та специфіки наявних соціальних сценаріїв, особливостей найближчого соціального середовища побратимів і посестер, особливостей професійної реалізації з опорою на позитивний досвід участі в бойових діях (операціях). Автори наголосили увагу на потребі удосконалення правових механізмів професійної реалізації (відновлення чи удосконалення професійних компетентностей)засуджених ветеранів війни.

Автори зосередили увагу на потребі якісного оновлення чинних на теперішній час пробаційних програм з урахування особливих особистісних характеристик і наявного попереднього досвіду участі в бойових діях (операціях) таких засуджених ветеранів війни. Також автори зазначили про доцільність урахування ризиків соціального знецінення статусу ветеранів війни. У статті запропоновано напрями вирішення проблем в означеній галузі: узгодження змісту, організаційного та методичного забезпечення, процедур моніторингу якості пробаційних програм і програм диференційованого виховного впливу, психологічної підтримки засуджених ветеранів війни. Для цього слід використовувати досвід комунікативного менеджменту і самоорганізації ветеранів війни для забезпечення системної підтримки в ресоціалізації і реабілітації ветеранів війни. Також автори наголосили на значенні особистісної орієнтації в розробленні стратегій соціально-виховної роботи, психологічної підтримки і професійної реалізації таких засуджених. Є потреба розроблення чітких, вимірюваних, зрозумілих критеріїв оцінки якості пробаційних програм і програм підтримки засуджених ветеранів війни, розширення кола надавачів реабілітаційних послуг, залучення ветеранів війни до менторської соціально-виховної роботи.

***Ключові слова**: ветеран війни, пробаційна програма, соціально-виховна робота, психологічна підтримка, ресоціалізація, реабілітація, права людини.*

Pyvovarov V., Iakovets I., Vorozhbit-Horbatiuk V.
Support programs for convicted war veterans in Ukraine

In the article, the authors identified challenges in developing a program of differentiated educational influence and a program of psychological support for convicted war veterans. The urgency of the problem stated in the topic is justified by the increase in the number of convicted war veterans in Ukraine, the need to develop probation programs for such convicts, existing contradictions in the content of the current program of differentiated educational influence on convicts «Preparation for the release of war veterans who took a direct part in the anti-terrorist operation / operation «United Forces». The authors also analyzed the content of the psychological support program for convicted war veterans from the standpoint of compliance with the general provisions and principles of psychological rehabilitation. The article states that at the present time there is a clear need to build nationally determined social and educational work, psychological rehabilitation of such convicts, use of the best world practices based on in-depth research of personal qualities and characteristics traumatic experience of such convicts precisely in the realities of martial law in Ukraine. The authors drew attention to the expediency of studying the experience of Ukrainian and international scientists regarding the creation of a psychobiography of a convicted war veteran, the use of social-pedagogical practices for the correction of stereotyped behavior patterns with the tools of the work of an «equal to equal» mentor, the orthobiotic approach (I. Mechnikov). In the content of probation programs, it is worth highlighting the aspects that relate specifically to convicted war veterans and the specifics of existing social scenarios, the features of the immediate social environment of brothers and sisters, the features of professional implementation based on the positive experience of participating in combat actions (operations). The authors emphasized the need to improve legal mechanisms for professional realization (restoration or improvement of professional competences) of convicted war veterans.

The authors focused attention on the need for a qualitative update of the currently valid probation programs, taking into account the special personal characteristics and previous experience of participating in combat actions (operations) of such convicted war veterans. The authors also noted the expediency of taking into account the risks of social devaluation of the status of war veterans. The article proposes directions for solving problems in the specified field: coordination of content, organizational and methodical support, procedures for monitoring the quality of probation programs and programs of differentiated educational influence, psychological support of convicted war veterans. For this, the experience of communicative management and self-organization of war veterans should be used to ensure systemic support in the resocialization and rehabilitation of war veterans. The authors also emphasized the importance of personal orientation in the development of strategies for social and educational work, psychological support and professional realization of such convicts. There is a need to develop clear, measurable, understandable criteria for evaluating the quality of probation programs and support programs for convicted war veterans, expanding the range of rehabilitation service providers, and involving war veterans in mentoring social and educational work.

Keywords*: war veteran, probation program, social and educational work, psychological support, resocialization, rehabilitation, human rights.*

Стаття надійшла до редакції:20.09.2023 р.
Прийнята до друку: 20.11.2023 р.